

Биљана МАРКОВИЋ
Историјски институт
Београд

ОБЛИЦИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА КРАЂЕ У НЕКИМ СРПСКИМ СПОМЕНИЦИМА ВИЗАНТИЈСКОГ ПОРЕКЛА

Драгоцен део нашег правног наслеђа чини свакако кодекс средњовековних рукописа, који садржи правне и црквеноправне текстове, српско и византијско право у једном специфичном склопу. Његови најважнији делови су Законик цара Стефана Душана, затим византијски правни зборник преведен на српски језик, познат као Синтагма Матије Властара и тзв. Јустинијанов закон,* средњовековна правна компилација византијског порекла на српском језику. До нашег времена су сачувана 24 зборника датирана од XV до XIX века. Приликом немачког напада на Југославију 6. априла 1941. до тада сачувани 25. рукопис, у науци познат као Руднички или Београдски, изгорео је у пожару Народне библиотеке.

Кодекс је током времена делимично мењао свој обим и садржину, па се изменила и укупна организација текста, прелазећи из старије у млађу верзију. Основну заједничку особину млађе редакције чини управо то што је *codex tripartitus*, прерађен у *codex bipartitus*, тако што је Властарева Синтагма изостављена као засебни део кодекса, а неки њени делови су додати Душановом законнику и Јустинијановом закону, који је назван Закон Константина Јустинијана.¹

Рукописи старије редакције. – 1. Струшки, с краја XIVв., нађен је у манастиру Св. Богородице код Струге, а чува се у Москви. У њему се налази свега 101 члан Душановог законика, док Јустинијанов закон недостаје. Рукопис је у лошем стању, тако да је изгубљен већи део свих припадајућих текстова. 2. Атонски, писан око 1418. г. нађен је у манастиру Св. Павла на Светој Гори. Чува се такође у

* У оквиру Јустинијановог закона се налазе и неки чланови византијског Земљорадничког закона, о чему ће бити речи у даљем тексту.

¹ О укупном законодавству и претходној литератури видети: А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 1 – 14, 49 – 50, 53 – 58; А. Соловјев, *Предавања из историје словенских права*, Београд 1939; Д. Богдановић, *Душаново законодавство*, Историја српског народа, књ. I, СКЗ, Београд 1981, 557 – 565, 558 – 560.

Москви. **3. Хиландарски**, из XVв., нађен је и чува се у Хиландару на Светој Гори. **4. Студенички**, датира из треће деценије XVв., а припадао је манастиру Студеници. Сада се налази у рукописном фонду Хрватске академије знаности и умјетности у Загребу. У њему такође није сачуван Јустинијанов закон. **5. Бистрички**, из 1480. г. нађен је у манастиру Бистрици у Влашкој, а чува се у Москви. **6. Барањски**, из друге половине XV в., нађен је у сеоској цркви у Вилању, код Печуја, а чува се у Универзитетској библиотеци у Београду. **7. Призренски**, писан је крајем XV или почетком XVIв., а пронађен је у близини Призрена у породици свештеника Симе Поповића. После многих перипетија предат је Народном музеју у Београду. **8. Ходошки**, писан око 1440. г. нађен је у манастиру Ходош. Мењао је многа места, а сада се чува у Народном музеју у Прагу. **9. Шишаговачки**, настао 1541. г. у Светој Гори, чуван је у манастиру по којем је добио и име, а сада је у Народном музеју у Прагу.²

Рукописи млађе редакције. **10. Раванички**, из половине XVIIв., чува се у Народном музеју у Прагу. **11. Софијски**, писан половином XVIIв., припадао је Београдској митрополији око 1730. године. Нађен је у Кратову, а чува се у Народној библиотеци Тирило и Методије у Софији, **12. Раковачки**, називан и Новосадски, сачињен је 1700. г. на Фрушкој гори, а чува се у Народном музеју у Прагу. **13. Борђошки**, није тачно датиран, неки сматрају да је из XVIIв., преписан је у Старој Србији, па је касније пренесен у Војводину. Чува се у Библиотеци Матице српске. **14. Текелијин**, из XVIIв., чува се у Библиотеци Матице српске. **15. Стратимировићев**, потиче с краја XVII или с почетка XVIIIв. Флорински га је назвао Сандићев по новосадском професору А. Сандићу који га је поклонио Матици српској, где се и данас налази. **16. Ковиљски**, преписан је у Београду 1726. г. Пронађен је у манастиру Ковиљу у Бачкој. Чува се у библиотеци Матице српске. **17. Паптровски**, познат и као Загребачки, потиче из средине XVIIIв. Нађен је у манастиру Режевићи у Паптровићима. Чува се у Загребу у библиотеци Хрватске академије знаности. Текст Јустинијановог закона сачуван је у целини, док су неки листови на којима је био Душанов законик општењени, а неки изгубљени. **18. Патријаршијски**, познат и као Карловачки, преписан је у XVIII в. Чува се у Патријаршијској библиотеци. **19. Карловачки**, преписан је 1764. г. Преписао га је ректор школе Богоридичиног покровца у Сремским Карловцима – Петар Теодоров. Чува се у Народној библиотеци

² О рукописима старије и млађе редакције, њиховим описима, издањима и старијој литератури видети, А. Соловјев, *Законодавство*, 16 – 47; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 5 – 39; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 19 – 161; Група аутора, *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, *Стручки и Аџонски рукопис*, САНУ, Београд 1975, 1 – 23, 123 – 124, 209 – 212; књ. II, *Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис*, Београд 1981, 61 – 65, 103 – 106, 149 – 154, 221 – 223; књ. III, *Барањски, Призренски, Шишаговачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис*, Београд 1997, 83 – 87, 157 – 160, 211 – 214, 283 – 287, 339 – 344, 405 – 409; М. Пешпићан, *О међусобним односима верзија Душановог законика, Законика цар Стефана Душана*, књ. III, САНУ, 11 – 24.

у Београду. **20. Грбаљски**, писан је 1767. г. или нешто касније руком Антона Бату-те, канцелара Грбаљске жупе, па има званичан карактер. Садржина зборника су *дукали* млетачке државе, сената и појединих провидура о повластицама аутономне Грбаљске жупе, од 23. јула 1647. г. до октобра 1767. г. и то на италијанском језику и у српском преводу. Оригинали су се налазили код главара, а копија и превод су начињени да би се текстом могло служити у пракси. Грбаљски рукопис је краћи од Раваничког и Софијског и других њима најближих рукописа. А. Соловјев је сматрао да је Грбаљски рукопис преписан са бољег и потпунијег протографа.³ До 90-их година XX века налазио се у Цавтату у библиотеци Валгазара Богишића. **21. Вршачки** је преписан 1772. г. по захтеву митрополита Јована Георгијевића. Чуван је у Народном музеју у Вршцу, али је касније пренесен у Матицу српску у Новом Саду. **22. Попиначки**, рукопис попа Николајевића, сачињен је 1784. г. или 1785. г. Чува се у Библиотеци Матице српске. **23. Јагићев**, назван по Вагрославу Јагићу, препис је из средине XIX в. Чува се на Универзитету у Београду у збирци *Јагићева библиотека*. **24. Богишићев**, познат и као Далматински, писан је средином XIX в. По Мошину имао је знатно старији предложак који би се могао ставити у XVI в., па чак, можда, и на крај XV в.⁴ До 90-их година је чуван у Богишићевој библиотеци у Цавтату. По закључку М. Пешикана, изведеном на основу језичке анализе, Јагићев и Богишићев рукопис се не могу узимати као засебне верзије, јер су преписани са истог предлошка. По његовом мишљењу, тај предложак је имао општењене листове, делом испретуране, а делом изгубљене. Преписивачи су унели само неке ортографске разлике, па је тако Богишићев рукопис више под утицајем руске ортографије, а оба преписивача су правила сличне лапсусе.⁵ **25. Руднички**, познат и као Београдски, потицао је из XVII века. Шафарик га је преписао за своје научне потребе и тај се препис чува у Народном музеју у Прагу.

У свим овим рукописима, поред Душановог законика, своје трајно место нашла је Синтагма Матије Властара, прво скраћена, а касније само као избор чланова. Недостаје само у јако општењеном Струшком рукопису. Претпоставља се да је Синтагма преведена на српски језик по званичном захтеву царске канцеларије.

У време кодификаторског рада цара Стефана Душана у Византији се јављају два значајна правна зборника, оба састављена у Солуну. Јеромонах Матија Властар је свој рад завршио 1335, а номофилакс и судија Константин Арменопул 1345. Матија Властар је у свој зборник (*Σύνταγμα κατά στοιχεῖον*) унео сву најважнију грађу и црквеног и световног права, расподеливши је у облику алфаветара у 24 поглавља или састава. Константин Арменопул је у свој зборник унео само световно право и расподелио га је у шест књига, по чему је и назван *Ἐξάβιβλος*. Касније је и Арменопул обрадио црквено право у књизи *Επίτομη canonum*, такође

³ А. Соловјев, *Књига привилегија Грбаљске жупе (1647 – 1767) са Душановим закоником*, Споменик СКА LXXXVII (1938) 1 – 79, 24.

⁴ V. Mošin, *Bogišićev Dalmatinski rukopis i mlađa redakcija Dušanova zakonodavstva*, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik 1953, 9 – 58, 10 – 12.

⁵ М. Пешикан, *op.cit.* 17.

у шест књига. И Синтагма и Хексабиблос су преживели пад Византијског царства. Оба зборника су преведена на народни грчки језик крајем XV века. Слично српским правним зборницима и Арменопулов зборник је у Грчкој преписиван даље кроз векове, па се зна за преко педесет примерака, што рукописа, што касније штампаних издања од XIV до XVIII века. Сматра се да је за време турске владавине важио у Бугарској и Румунији за хришћанско становништво. Када је Русија добила Бесарабију од Турске на основу мировног уговора из Букурешта, затекла је тамо употребу византијског права. Како се највише судило по Арменопуловом Шестокњижју, руска влада га је признала као важећи извор права. Бесарабија је била једина земља у којој је још у XX веку (све до 1918.) важило византијско право.⁶ Претпоставља се да су познати историјски разлози политичке природе могли бити од значаја приликом одлучивања о превођењу одређеног правног зборника на српски језик. То су били догађаји у борби за цариградски престо и побуна зилота, затим верске расправе варлаамита и исихаста, као и царско ослањање на светогорске монахе у тражењу подршке за своје велике планове. Сам цар је био наклоњен исихастима, па је Матија Властар, васпитаник Свете горе и пријатељ кир Исака, светогорског прота, као истакнути исихаста могао добити првенство, док је Арменопул био аристократа, изгледа наклоњен латинима и заштитник варлаамита, што вероватно није препоручивало његово правно дело као погодно за Србију.⁷

Властарева Синтагма се може наћи у већем броју рукописа – и сама, тзв. Потпуна синтагма и као низ изабраних чланова у оквиру већег правног зборника уз Душанов законик, тзв. Скраћена синтагма, а потом прерађена као део Јустинијановог закона и Душановог законика. Потпуна синтагма се никада не налази у истом зборнику са Душановим закоником и Јустинијановим законом, него у склопу са неким другим црквеним и полемичким текстовима.⁸ Постоје рукописи из каснијег доба (XVI и XVIIв.) који су, изгледа, преписани са непотпуних оригинала или су сами непотпуни, а у којима налазимо Скраћену синтагму без Душановог законика. У неким од тих рукописа налази се и Закон цара Јустинијана. То су: 1. Карловачки зборник из XVIв. који садржи Скраћену синтагму без почетка и завршетка, а чува се у Карловцима. 2. Бешеновски зборник, писан 1581. године, а нађен у манастиру Бешеново. Садржи Скраћену синтагму, Јустинијанов закон и неке друге текстове. 3. Новопазарски зборник наводи А. Соловјев по опису С. Новаковића, али напомиње да га он сам није нашао у Карловцима. Садржао је *Скраћену синтагму* без завршетка. Ту није помињао Јустинијанов закон. 4. Београдски збор-

⁶ А. Соловјев, *Значај византијског права на Балкану*, Годишњица Николе Чушића XXXVII (1928) 95 – 141, 100 – 101, 108 – 109, 115 – 116, 136 – 137. А. Соловјев, *Законодавство*, 75 – 77, 81 – 88.

⁷ А. Соловјев, *Законодавство*, 77 – 81. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 475 – 483; М. Благојевић, *Идеја и стварност Душановог царавања, Историја српског народа*, књ. I, 524 – 540.

⁸ С. Новаковић, *Матије Властара Синтагмай*, СКА (1907) XXX – XL, А. Соловјев, *Законодавство*, 49-50.

ник из XVI в., нађен у Марковом манастиру код Призрена, садржи Скраћену синтагму и Јустинијанов закон. **5. Хиландарски зборник**, писан у Јањеву 1620. г. чува се у Хиландару, а садржи Скраћену синтагму, Јустинијанов закон и друге текстове. **6. Велески зборник**, писан у XVII в., општећен, без почетка и завршетка, нађен је у Ветерском манастиру у Велесу, а чува се у Народној библиотеци у Београду. А. Соловјев мисли да је могуће да је у појединим рукописима намерно изостављен Душанов законик и да су у XVI и XVII в. неки калуђери обраћали више пажње на законодавство грчких царева, верујући да је српски цар Стефан Душан својим самовољним понашањем према византијском царству, а пре свега према самој Цариградској цркви узроковао Божију казну и многа страдања у Србији.⁹

Румунски рукопис, о којем ће такође бити речи, потиче из XVIII века, а чува се у библиотеци румунске Академије наука под сигн. 3093. Садржи више текстова верског и филозофског карактера, као и упутства за справљање лекова. Прва два текста су Законик цара Константина Јустинијана (фф. 1 – 23р) и Законик цара Душана (фф. 23в – 53р).¹⁰ Јустинијанов закон је подељен на 18 поглавља са укупно 152 члана. Поглавља имају наслове, али наслови садржински обухватају ту групу чланова само делимично, јер се обично односе само на неколико најближих. Материја остаје слабо систематизована. Нумерације нема, па су поједине одредбе у оквиру истог члана одвојене размацама и другим поступцима писара. Приређивачи су заједно објавили Софијски и Румунски рукопис Јустинијановог закона и превод оба текста на француски језик. У предговору се укратко разматра однос румунског правног система према византијском, па се закључује да је румунско право било делимично засновано на византијском праву и да је утицај прошириван преко православне цркве, као и у другим православним земљама. Обичајно право је било широко заступљено, и то и румунско и словенско. Релевантне норме су у самом процесу преузимања прилагођаване реалним приликама румунског друштва.

Јустинијанов закон се у одређеној мери ослања на византијски Земљораднички закон, о којем је много писано и о којем су остала многа неслагања у научној јавности. Може се прихватити, и поред различитих мишљења, као најверо-

⁹ А. Соловјев, *Законодавство*, 50 – 53. Д. Богдановић је описао овај зборник у свом раду *Каталог ћириличких рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 129, бр. 300. и навео је Скраћену синтагму говорећи о правној садржини зборника. Међутим, нигде није поменуо Јустинијанов закон.

¹⁰ Рукопис су издали Mihail Andréev et Gheorghe Cront, *Loi de jugement, compilation attribuée aux empereurs Constantin et Justinien*, Bucarest 1971, 156 – 187. Дугачак и сложен наслов закона треба да му обезбеди ауторитет. По преводу приређивача са румунског на француски језик наслов гласи: *Livre de jugement du très croyant empereur Constantin Justinien des Grecs, avec le très saint père patriarche Grégoire et les boyards du très auguste Empire de Constantinople, comment il faut conduire et redresser l'Empire et rendre tous les jugements importants et justes, auxquels chacun doit se soumettre en toute foi (f. 1r)*. О румунској варијанти законодавства цара Душана видети: Liviu P. Marcu, *Une variante roumaine du code d'Etienne Doushan*, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXVII, 1 – 2, Bucarest 1989, 145 – 158.

ватније време настанка Земљорадничког закона период VII или VIII века.¹¹ Закон је првенствено намењен регулисању правних односа између слободних сељака. Према подацима које налазимо у самом тексту, добијамо сложену слику византијског села, у којем је имовинска диференцијација очигледна. Постоје сељаци који су власници ораница, бапшта, винограда, воћњака, шума и млинова, па чак и робова, а има и сасвим сиромашних сељака, који за живот зарађују као сеоски пастири или чувари усева. Крче се нова земљишта за обраду, сеоска општина још увек располаже парцелама зиратне неподељене земље. Могућа је и накнадна подела обрадиве земље која до тада није подељена.¹²

Постоји више редакција Земљорадничког закона - **1. грчки текст старије редакције**; **2. прерађен текст** који се налази у Хексабиблосу Константина Арменопулоса. Обе ове верзије су заступљене у око 120 рукописа од VIII до XVIII в; **3. новогрчка редакција** из XVIII в; **4. српска редакција** из XV в; **5. српски превод** неколико чланова који су ушли у Јустинијанов закон; **6. румунски превод** који је унесен у влашко и молдавско законодавство; **7. славеноруски превод** који се не појављује самостално, него се налази у саставу компилације Књига закона.¹³

У Хиландару се чува један рукопис српске редакције Земљорадничког закона и, као што смо видели, кодекс у коме се налази и Јустинијанов закон.¹⁴ Преу-

¹¹ Упоредити литературу о спорним питањима: L. Margetić, *Zemljoradnički zakon*, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci 3 (1983) 85 – 121, 85 – 88; P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance, Les sources et les problemes*, Revue historique, 219 (1958) 54; N. Svoronos, *Note sur l'origine et la date du code rural*, Travaux et memoires du Centre de recherches d'histoire et civilisation de Byzance, Paris 1981, t. 8, 487 – 500; И. П. Медведев, *Предворительные заметки о рукописной традиции земельного закона*, Византийский временник, (1980) т.41, 194 – 219; (1981) т.42, 68 – 69; Е. З. Липшиц, И.П. Медведев, Е. К. Пиотровская, *Византийский земельный закон*, Ленинград 1984, 9-25.

¹² Г. Острогорски, *Историја*, 107 – 109, Г. Острогорски, *Византијска сеоска општина*, Привреда и друштво у Византијском Царству, Београд 1969, 103-115. Пуно података о развоју византијског села налазимо у раду Г. Острогорског, *Сеоска њореска општина у Византијском Царству у X веку*, Привреда и друштво у Византијском Царству, Београд 1969, 259 – 350. О селима у средњовековној Србији, о начину обраде земље, аграрним културама и о различитим правно-економским односима међу сеоским становништвом видети у књизи М. Благојевића, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Историјски институт, Београд 1973.

¹³ Е. З. Липшиц, И. П. Медведев, Е. П. Пиотровская, *Византийский земельный закон*, 25. Е. З. Липшиц, *Византийский земельный закон и его судьбы в средневековых балканских государствах*, Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Sofia 1969, t. 3, 385 – 392.

¹⁴ *Земљораднички закон* се чува под бр. Т 488. То је рукопис српске редакције из XV века. Писало га је више руку, а правонис је мешани рашко-ресавски. Део рукописа је изгубљен, тако да закон нема завршетка, него се прекида у чл.71. по сопственој нумерацији. Закон је један од текстова зборника правних и догматско-полемичких текстова. Детаљан опис рукописа је дао Д. Богдановић, *Каталог*, 178, бр. 466. Земљораднички закон је објавио Ђорђе Сп. Радојичић, *Српски рукопис Земљорадничког закона*, Зборник радова, Византолошки институт, књ. 3, САН, XLIV, Београд 1955, 15 – 29. Закон цара Јустинијана је део Хиландарског кодекса, рукописа из прве трећине XV века. Има сопствену нумерацију. До сада није обја-

зимање појединих чланова из Земљорадничког закона и њихово уклапање у Јустинијанов закон показује да је српска социјална средина била погодна за примену већ постојећих византијских прописа. Међусобни правни односи слободних сељака по српским селима се нису много разликовали од односа који су били карактеристични за византијско сеоско подручје. Тако је угледање на византијски узор, уз неке измене, помогло стварању правне регулативе за аграрна насеља.

Крађа (*furtum*) спада у класична кривична дела против имовине и познају је права свих народа као једно од најстаријих кривичних дела. У старом српском обичајном праву крађа се кажњавала глобом заснованом на принципу компензације. Ова глоба је имала више карактер надокнаде штете него имовинске казне. На исти или сличан начин се поступало и код других народа на одређеном степену развитка.¹⁵ Докле год је крађа која оштећује појединца или заједницу била сматрана недозвољеним понашањем у материјалном смислу, она је и кажњавана саобразно таквом правном схватању.¹⁶ Временом је држава, преузимајући *jus puniendi* и кажњавајући недозвољено понашање и као формално противправно, тежила да прошири своје казнене надлежности и да систематизује казне према новим правним принципима.¹⁷ Историјски гледано, систем казни је стваран емпиријским путем, па забележено обичајно право даје шаролику слику казnenих одредаба. Осим тачно одређених казни, било у новчаној, било у обрачунској вредности, постојале су и сасвим неодређене казне са формалноправног становишта: *да њлаџи, шџо рече цар* или *шџо рекну душевници, да њлаџи шџо џаџи и гусар* или *да се казни као џаџи* и сл. Постојала је, значи, презумпција да је надлежном органу морала бити позната врста и висина казне коју је требало применити. Сигурно се казна није одређивала само по слободној процени, нпр. душевника, него је била устаљена у одређеној средини и времену.¹⁸

У свим рукописима Јустинијановог закона налазимо одредбе о крађи. Упоредићемо укупно петнаест рукописа, и то шест рукописа старије редакције – Атонски, Хиландарски, Бистрички, Призренски, Барањски, Ходошки, затим Рако-

вљен интегрално. Описао га је Д. Богдановић, *Каталог*, 129, бр. 300. У Хиландарској библиотеци се чува под бр. Т 368.

¹⁵ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, I део, *Историја кривичног права*, Београд 1931, 2 – 4, 93 – 94. „Национални елемент у праву не може бити истиснут чак ни реценцијом, тј. кад један народ прихвати право другог народа, јер и прихваћено туђе право у процесу његове примене и остваривања нехотице прима у себе националне особине оног народа у чијем се животу спроводи“, Т. Тарановски, *Увод у историју словенских права*, Београд 1933, 97.

¹⁶ Т. Тарановски, *Историја кривичног права*, 4 – 7, 93 – 94, 37 – 42.

¹⁷ О разним облицима крађе – *Таџи*, Лексикон српског средњег века, приредили С. Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 726 – 727.

¹⁸ Т. Тарановски, *op. cit.* 49.

вачки као специфичан¹⁹ и седам рукописа млађе редакције – Софијски, Текелијин, Ковиљски, Паштровићки, Грбальски и Богишићев, уз примедбе о Раваничком, које је Флорински оставио у научном апарату свог издања Софијског рукописа, као и румунски рукопис о којем је било речи.²⁰ Сви текстови српске редакције су прегледани на основу доступних издања поређених са микрофилмовима и фотографијама документационог фонда Одбора за изворе српског права САНУ. Чланови закона се наводе по оригиналној нумерацији, а уколико ње нема, користи се претпостављена нумерација, већ уобичајена у научној литератури. Румунски рукопис је коришћен према преводу на француски језик, који су приређивачи објавили паралелно са оригиналним текстовима и биће навођен према фолијацији. Текст свих рукописа биће цитиран слободно, без упуштања у језичке варијанте и недоумице, како би се лакше пратио.

Шест рукописа старије редакције има исти распоред текста и садржи 33 члана. Раковачки рукопис има укупно 25 чланова, а распоред текста је другачији. Има два члана, 1 и 18, којих нема у другим рукописима, а недостаје му десет чланова: 2, 4, 5, 6, 21, 24, 25, 29, 30 и 32.

¹⁹ Барањски рукопис са разликама из Хиландарског рукописа објавио је А. Соловјев, *Законодавство*, 236 – 240. У Барањском рукопису Јустинијанов закон се налази на л.120 – 125. Из записа на л.152 види се да је укупан зборник настао преписивањем са два старија рукописа. Један од њих је садржавао Скраћену синтагму Матије Властара, Јустинијанов закон и Душанов законик. Писар их је преписао *in continuo*, без икаквог размака између различитих закона (А. Соловјев, *Законик*, 49 – 51). На л.1 Хиландарског рукописа постоји наслов који одређује да је то законик цара Стефана. Јустинијанов закон је на л.103в – 107в., тако да и он, по мишљењу А. Соловјева, спада под тај основни наслов, заједно са Синтагмом Матије Властара (А. Соловјев, *Законик*, 53 – 55). Ходошки и Раковачки рукопис је издао Т. Флорински (*Памятники законодательной дьятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ*, Кијеџ 1888, Приложене, 204 – 211, 212 – 215), а у научном апарату их је поредио са више рукописа, од којих су за нас важни Атонски, Призренски и Шишатовачки. Romuald de Hube је у свом раду *Droit romain & gréco-byzantin chez les peuples slaves*, Paris, Toulouse, 1880. такође издао текст Јустинијановог закона према Ходошком рукопису, али у преводу на француски језик (55 – 62). Уз неке чланове је дао и грчке изворе. Призренски текст Јустинијановог закона је издао још Т. Зигел, *Законикъ Стефана Душана*, Санктпетербургъ 1872, *Приложения*, 3 – 7.

²⁰ Софијски рукопис је коришћен према издању Флоринског, *op.cit.* *Приложения*, 55 – 75, и према издању које су приредили М. Andréev и Gheorgh Cront, *op.cit.* 156 – 186. Текелијин рукопис је коришћен према старом издању: Јованъ Ђорђевић, *Законъ царева: Юстинијана и Стефана Душана*, Србскій Лѣтописъ св. прва, Будим 1859, 1 – 25. Ковиљски рукопис је прегледан према фотографијама документационог фонда Одбора за изворе српског права САНУ. Текст Грбальског рукописа имамо у издању А. Соловјева, *Књига привилегија Грбальске жупе*, 55-60. У научном апарату Соловјев са Грбальским текстом пореди Раванички рукопис и Софијски према издању Флоринског. Паштровски рукопис је објавио V. Mošin, *Paštrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema Zagrebačkom rukopisu*, Starine JAZU, knj. 43, Zagreb 1951, 7 – 23. В. Мошин је издао и Богишићев рукопис, а у научном апарату је бележио варијанте из до тада издатих рукописа: V. Mošin, *Bogišičev Dalmatinski rukopis i mlađa redakcija Dušanova zakonodavstva*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, Dubrovnik 1953, 26 – 37.

Одредбе о појединим облицима кривичног дела крађе биће навођене према редоследу чланова у рукописима, а у складу с оригиналном систематизацијом норми.

Крађа црквених ствари. – У свим рукописима старије редакције, осим у Раковачком, крађи је посвећен само један члан, чл. 28, који има и назив *О крађи. Закон*. Он гласи: *Ако ко украде шћо из цркве или ѿ ноћи или ѿ дану, да се ослейи, а ако ли на двору шћо црквено украде, да се бије и осмуди и ѿрогна из шћога местѿа. У Раковачком рукопису се на крађу односи последњи, члан 25 и он се слаже са чл. 28 других рукописа старије редакције.*

У рукописима млађе редакције Закона Константина Јустинијана, како се у њима сам закон назива, постоји различит број и распоред чланова. Негде је више одредаба спојено, или су неки чланови раздвојени према постојећим одредбама на више чланова. На неким местима су чланови изостављени или су додати.

У Софијском рукопису се одредба о крађи из цркве налази у чл. 29 који носи назив *О цркви* и гласи овако: *Ако ко украде шћо од цркве или ѿ дану, да му се очи изваде, а ако на двору украде црквено да ѿлашчи ѿросѿруко и да се бије и ѿрогна из шћога местѿа.* Грешком писара је изостављено одређење *или ѿ ноћи*, које се налази у другим рукописима млађе редакције. У Ковиљском рукопису је крађи такође посвећен чл. 29 и ту је потпун, те садржи део реченице *или ѿ ноћи*. Видимо да се делимично мења врста казне, те да се у рукописима млађе редакције за лакши облик овог кривичног дела, учињеног *на двору*, а не у самој цркви, телесна казна смуђења, вероватно као застарела, замењује новчаном казном у висини троструког износа вредности ствари. Задржане су телесна казна батинања, као и прогонство из места у коме је кривично дело учињено. У Грбальском рукопису крађи црквених ствари је посвећен чл. 24, јасно је формулисан и потврђује да се ова специфична врста крађе предвиђа са нешто другачијом казном него у старијим рукописима. Истовремено се место извршења *на двору*, замењује кратком одредницом *изван*, па тај део члана гласи: *ако ли шћо украде црковно изван, да ѿлашчи ѿроедуѿло и да се бие и ѿрожене од местѿа онога.* Формулације су сличне и у другим рукописима млађе редакције,²¹ а у садржини нема разлика. Ово је посебан облик крађе због места на којем је учињена. Законски текст се не бави навођењем предмета крађе, јер се то није сматрало битним, као што није била важна ни вредност украденог предмета. Како ништа не би остало нејасно, прецизира се да крађа може бити учињена дању или ноћу и та чињеница не утиче на врсту казне. А. Соловјев је закључио да се овде не ради о светотатству, него о квалификованом облику крађе.²² Румунски руко-

²¹ Рав чл. 29, Тек чл. 31, Паш чл. 26, Бог чл. 24. У даљем тексту ће се користити следеће скраћенице: Софијски рукопис – Соф, Текелијин рукопис – Тек, Ковиљски рукопис – Ков, Паштровићки рукопис – Паш, Грбальски рукопис – Грб, Божишићев рукопис – Бог, Равачички рукопис – Рав.

²² А. Соловјев налази извор овога члана – Ecl. XVII, 5 = Proch. XXXIX, 58 = Harm. VI, 5, 15, *Законодавство*, 196 – 197.

пис садржи исту одредбу, са разликом која се односи на висину новчане казне. Наиме, предвиђа се да она може бити изречена у двоструком или троструком износу вредности украдене ствари и сигурно је сам суд у оквиру датих лимита могао одлучити коју висину казне сматра адекватнијом: *Ако неко за дана или ноћи украде обредне предмете да му се изваде очи, а ако украде из двориништа цркве треба да њлашти двоструко и шросџруко и да буде башинан и прогнан из тих места* (ф.б.р).

Крађа пољопривредних производа. – У рукописима млађе редакције прво кривично дело крађе налази се у чл. 8, по нумерацији Софијског рукописа и односи се на крађу аграрних култура: *Ако ко краде заграђе или воће, да се бије и да њлашти 12 ѡерџера, ако се једном деси, а ако два или три ѡуша, 40 ѡерџера.*

Чл. 9 гласи овако: *Ако ко по дану пролазећи уђе у виноград или воћњак пролазећи ѡушем и убере грозђа или воћа у мараму или ѡнесе у руци, ѡо се не суди, ако ли у кош бере, да га бије и да њлашти 12 ѡерџера. Ако ли ноћу бере да најрави вино, да њлашти оно шѡо је обрао, 40 ѡерџера и да га бије.*

Чл.10 гласи овако: *Ако ли ко убере шѡуђега жѡиша руковеш руком, да га бије, а друго нишѡа. Ако ли жѡање срѡом, да њлашти шросџруко и да га бије. Ако ли је веома сиромашан и ѡо учини због глади, да њлашти ѡо једном, шѡо кажу душевници и да га бије, но не веома и да ѡресѡане с ѡим.*

Ове одредбе налазимо и у Ковиљском рукопису и углавном се слажу са одредбама Софијског. Међутим, у чл. 9 Ковиљског постоји један уметнути део: *Ако ли у ноћи бере да поједе, да њлашти 20 ѡерџера и да га бије*, а затим се текст наставља исто као и у Софијском. У Текелијином рукопису је овој врсти крађе посвећено чак седам чланова (7 – 13), мада у садржини нема битних разлика, јер су чланови 9 и 10 Софијског подељени на неколико посебних. У истом рукопису постоји писарска грешка у 13 члану: *да га бијућ велми* (уместо *не велми*, не веома), која потпуно мења намеру законодавца да се тешко сиромаштво починиоца узима као олакшавајућа околност и да му се казна ублажи. Ових одредаба нема ни у Паптровском, ни у Богишићевом рукопису. У Грбаљском рукопису се те одредбе налазе у Душановом законнику, и то у члановима 75 – 76, а у Раваничком су, према коментару Флоринског, такође подељене на неколико чланова и заједно са чл. 7 налазе се у Душановом законнику, у чл. 147 - 154.²³ Грбаљски рукопис у чл. 75 има исти део реченице који налазимо у чл. 9 Ковиљског рукописа: *ако ли у ноћи бере да изобље, да њлашти 20 ѡерџера и да га бије*. Оваквих одредаба нема ни у *Скраћеној синтагми уз старије рукописе*.²⁴ Могло се очекивати да је ових неколико чланова презето из Земљорадничког закона, јер су крађе такве врсте биле типичне за сеоска подручја. И дан данас, као и пре хиљаду или више година, неко ће пролазећи сеоским путем откинути грозд са лозе у винограду или неће одолети некој воћки. На-

²³ Флорински, *op.cit.* 466. А. Соловјев, *Законик*, 91.

²⁴ Т. Флорински је објавио *Скраћену синтагму* према Ходошском рукопису, *op.cit.* 92 – 203 (у даљем тексту СС), а В. Мошин према Студеничком рукопису, В. Мошин, *Vlastareva Sintagma i Dušanov Zakonik u studeničkom „Otečniku“*, Starine, knj. 42, Zagreb 1949, 7 – 93, 80 – 81 (у даљем тексту Студ С).

равно, као што се види из текста закона, било је и мање наивних крађа усева и јестивог гајеног поврћа и воћа, хране драгоцене за време у којем су сви приноси били скромни, а глад је претила у неродним годинама. У српској редакцији Земљорадничког закона постоје два слична члана, блиска по садржини наведеним члановима Јустинијановог закона, али не и истоветна. Тако, чл. 57, по издању Ђ. Сп. Радојичића, гласи овако: *Ако неко у време жетве уђе у њиву и жабје снойбе или класје или сочиво, да му се одузме одећа и да се бије.* Чл. 58. прописује: *Ако неко уђе у њиву виноград или смоковник због глади, нека не буде окривљен, ако ли због крађе, – да му се одузме одећа и да се бије* (у оригиналу: *ризи улишајућ се бијем*, односно: *бијени да се лиш одеће*).²⁵ Одузимање одеће спадало је у казне којима је наношена срамота починиоцу. Оба члана постоје и у преводу Л. Маргетића,²⁶ начињеном по издању Елбернера на основу грчког рукописа Земљорадничког закона.²⁷ Флорински је сматрао да су ови чланови у блиској вези са чл. 60 и 61 грчког текста, односно 57 и 58 руског текста.²⁸ У критичком издању Земљорадничког закона, који су у Лењинграду објавили Лишниц, Медведев и Пиотровска у члановима на грчком и славеноруском језику види се потпуна корелација са релевантним члановима српске редакције.²⁹ Флорински је претпостављао да су ти чланови били у некој потпунијој верзији превода византијских извора, па да су после одатле прешли у ширу верзију млађе редакције.³⁰ То је посебно питање које би отворило цео низ нових недоумица. Треба, ипак, напоменути да постоје велике разлике између текстова ових чланова у Јустинијановом закону и у Земљорадничком закону, и то како у самом опису кривичног дела, тако и у начину кажњавања. Ипак, са сигурношћу се може утврдити постојање корелације. Ако се ова три кратка члана Јустинијановог закона пажљиво упореде са својим далеким извором, могу представљати добар пример како је узор могао послужити, по формулацији Флоринског, као *основна мисао* или *блиска веза*.³¹

У Румунском рукопису слично се прописује: *И ако неко ђочини крађу у башији или крађу воћа, нека буде башијан и нека ђлаји 22 гроша. И уколико ђо ђонови два или три ђуја, нека буде башијан и нека ђлаји 70 гроша.* (ф. 2в). На истој страни следећи члан гласи: *И ако неко за дана ђролази ђоред винограда или врџа и убере у мараму грожђе или воће, ђо не ђреба да се суди. И ако неко убере у кошару, нека буде башијан и нека ђлаји 24 гроша.* Даље: *И ако неко бере да најрави вино, да ђлаји све ишђо је обрао и глоба је 200 гроша* (ф.3р). Видимо према текстовима свих рукописа да се кривич-

²⁵ Ђорђе Сп. Радојичић, *Српски рукопис Земљорадничког закона*, Зборник радова САН XLIV, Византолошки институт, књ. 3, 15 – 28, 25.

²⁶ L. Margetić, *op.cit.*, 92.

²⁷ W. Ashburner, *The Farmer's Law*, The Journal of Hellenic Studies XXX (1910) 85 – 108; XXXII (1912) 68 – 95.

²⁸ Т. Флорински, *op.cit.* 467 – 468.

²⁹ *Византијски земљеделчески закон*, 118 – 119.

³⁰ Т. Флорински, *op.cit.* 471.

³¹ Т. Флорински, *op.cit.* 468.

но дело крађе из бапте, воћњака и винограда сматра посебном врстом крађе, која може имати лакши и тежи облик, олакшавајуће или отежавајуће околности. Висину новчане казне законодавац варира, па у румунској варијанти ту постоји распон од 22 до 200 гроша. И у српској и у румунској варијанти извршење кривичног дела у поврату доноси починиоцу знатно увећану висину новчане казне (12, односно 40 перпера и 22, односно 70 гроша). У румунском рукопису налазимо одредбу о крађи жита, скоро једнако формулисану као у Јустинијановом закону, али са једном разликом: *И ако неко убере руком пшеницу или друго житије, и носи само у рукама, треба га штићи само руком и не другачије. Ако жита сриом, треба да илашти шросируко и да буде бајинан* (ф.3р). Ударање починиоца кривичног дела само руком може се схватити као сасвим блага казна, јер је у то време казнени систем обиловао тешким телесним казнама. У овом случају циљ је био да се ипак изрекне некаква казна како би она послужила као опомена. И српски и румунски текст се у предвиђеном начину кажњавања битно разликују од Земљорадничког закона, јер се уместо срамотне казне одузимања одеће уводи савременија и за то време рационалнија мера принудне накнаде штете. На крају долази одредба која има за циљ ублажавање казне, јер обавезује судије да воде рачуна и о социјалном стању починиоца и о његовим мотивима. Она се слаже са оним што налазимо у српској редакцији: *И ако неко јако сиромашан краде приморан глађу, он илаћа само шитицу, или оно шито кажу душевници и он треба да буде бајинан, али не веома јако, како би иазио да се што не понови* (ф.3р). Може се рећи да овако формулисана казна указује на развој појма субјективне кривичне одговорности и на напор законодавца да се казнено нијансира правни приступ у појединачном суђењу за одређени облик кривичног дела.

Крађа у ванредним околностима. – Крађом се такође сматра узимање туђе ствари у време неке велике несреће, као што су поплава, пожар или неки други догађај који изазива велику забуну, страх од опасности и панику. Починилац кривичног дела би искористио такво стање да покупи ствари које жели. То није узимање туђе ствари крадом, тајно, у било које време, што карактерише обичну крађу, него је узимање туђе ствари у одређеним, по власника тешким, околностима. Чл. 35 Софијског рукописа такву недозвољену радњу санкционише: *Рече благочастиви цар.. Ако ко узме из огња шито год у зајављеној кући, или оно шито је остало од илена ... што да се враћи; ако ли шито год од штога сакрије, или узме, а после се што сазна о њему, четвороструко даши осуђује се као и лойов.* Сличну формулацију, без битних разлика у садржини, имамо и у другим рукописима.³² У Грбаљском рукопису се у чл. 29 предвиђа још једна могућност: *ђе кућа иане, мада без објашњења на какву се врсту падања куће мисли.* Вероватно је до рушења куће долазило због земљотреса или неке непогоде. У Богишићевом рукопису се, такође, наводи та могућност: *или ои иадениа дому* (чл. 31). У Скраћеној синтагми, у А саставу, налазимо опет ову околност: *или иадшаго дома.* Вероватно је у неким рукописима овај део из неког

³² Ков 35, Рав 35, Тек 38, Паш 33.

разлога испуштен.³³ Можда је писар превидео део текста или га није ни било у његовом протографу или је сматрао сувишним навођење ове околности.

Законодавац је свакако желео да један штетан и ружан поступак изједначи са крађом имајући у виду и крајњу последицу, тј. да је власнику на противправан начин одузета његова ствар. При томе се за такву ситуацију не уводи класификација посебног кривичног дела, него се у оквиру постојеће класификације предвиђа још један облик извршења и санкционише се као за крађу: *осуђује се као и лојов*. У румунском рукопису се узимање туђе ствари из запаљене куће изједначава са крађом и утврђује се обавеза повраћаја узетих ствари. Уколико починилац не призна крађу, а она буде доказана, мора платити троструку вредност ствари и бити осуђен као лопов (ф 7в). Формулација није довољно прецизна, па није баш јасно да ли то значи да се поред плаћања троструке вредности ствари подразумева да *бити осуђен као лојов* значи изрицање још неке казне или се тиме само утврђује оно што је претходно речено.

Обична крађа. – У следећем члану имамо кривично дело обичне крађе. Уколико се дело докаже, починилац је дужан да плати четвороструку вредност ствари. Међутим, постоји могућност да се лопов покаје и да врати ствар власнику својом добром вољом, иако крађа није доказана. Ако се то догоди, власник ствари има обавезу да сачува тајну и да не открије починиоца. Чл. 36 Софијског рукописа гласи овако: *О крађи. Ако ко шта украде и што му се докаже, да да четвороструко, ако не докаже нико и штај се сам покаје и добровољно донесе узетио и рече, 'Ойросџи ми, с-греших, ђрими своје штајно', да ђрими и да га не ойкрије, ако ли га ойкрије, да ђострада штај који га је ойкрио. У другим рукописима нема битнијих разлика, па у Ковилском рукопису, у чл. 36 читамо: да ђострада онај који га је ойкрио, а у чл. 386 Текелијиног рукописа: штај да ђостраждеј. Паштровски рукопис у чл. 34 има измену: да ђострада како неуздрерженик. Текст Грбаљског рукописа се у чл. 30 слаже са Софијским, али јасније формулише казну: ако ли би га обличио, да буде касџиган како би био лујеж. Богинићев у чл. 32 наводи: штаи да ђостражде обличивши его, не објашњавајући даље како то треба да пострада. Раванички се у чл. 36 слаже са Софијским. Скраћена синтагма за обичну крађу такође предвиђа имовинску казну у висини четвороструке вредности ствари.³⁴ Румунски рукопис предвиђа кривично дело обичне крађе и ту је имовинска казна једнака као и у рукописима српске редакције, па износи четвороструку вредност украдене ствари (ф 7в). Румунски текст се наставља одредбом о добровољном повраћају ствари, када лопов каже: *ойросџи ми браџе ђогрешо сам (pardonne-moi, frere, j'ai commis une faute...)*, и обавезује власника ствари да не открије онога који се покајао, али ту нема предвиђене казне за власника ствари уколико би се он оглушио о овај захтев. Формулација звучи више као морална препорука него као законска норма. Затим долази одредба која се од-*

³³ СС, састав А, гл. 11, Студ С, к10.1

³⁴ СС, састав А, гл. 11, Студ С, к10.1

носи на скривање починиоца кривичног дела, а које нема у рукописима српске редакције: *Ако неко крије лојова, крив је као и лојов и на њега треба применити казну исту као на лојова*. Помагање починиоцу кривичног дела крађе, које је извршено скривањем починиоца, представља посебан облик саучесништва и налазимо га у свим развијеним правним системима.

Светиотайствиво. – Чл. 52 Софијског рукописа посвећен је крађи из цркве и у њему се разликује крађа из саме цркве и крађа изван цркве. Прво се описује крађа из саме цркве: *О цркви. Ако ко узме свећу или уље или суд или ризу или нешто друго и пронађе се тај, камењем да убијен буде од народа, као лојов божији*. Следи објашњење да онај ко краде из цркве – краде од свих хришћана.³⁵ Грбальски рукопис у чл. 48 не наводи примере ствари које је могуће у цркви украсти, него има уопштenu формулацију: *Тко узме у цркву крадиом икоју ствар* и садржи исту санкцију. Скраћена синтагма предвиђа исто кривично дело, али садржи посебан захтев за утврђивање кривице починиоца: *Ако неко украде ствари из цркве, свеће, уље или нешто друго, ако буде виђен, треба да буде убијен камењем као божији лојов који краде у божијој кући*.³⁶ Хватање лопова на делу је битан услов за утврђивање кривице и изрицање овако тешке казне. По мишљењу А. Соловјева, овако описано кривично дело је *sacrilegium*, светотатство, за разлику од тешке крађе почињене у цркви, коју смо имали у чл. 29 Софијског рукописа и релевантним члановима других рукописа млађе редакције. Матија Властар је том предмету посветио засебну главу (ПС, I, 1) са четири црквена правила и пет световних закона. Редактори Скраћене синтагме су скратили и црквена и световна правила. У изостављеном делу налазе се и објашњења о појму светотатства која нису имала практичну сврху.³⁷

У Софијском рукопису се наставља исти члан – 52б: *Ако изван цркве ишо узме, да илаћи просируко и да се стави у шамницу 12 дана, а ако ишо узме због сиромаштва, само то једно да илаћи*. Нема битне разлике ни у другим рукописима, осим у чл. 49 Грбальског, у којем је предвиђена обавеза починиоца да плати вредност ствари ако је то учинио од невоље, али уз прописану телесну казну – *да буде бивен стайом*. Сиромаштво починиоца се узима у обзир као разлог за ублажавање казне на исти начин на који је то учињено у Синтагми.³⁸ Румунски рукопис такође има одредбу о крађи из цркве и она се слаже са српском редакцијом, али садржи и необичну разлику: *И ако је то свештеник, нека илаћи просируко и нека буде затворен*

³⁵ Рав 52а, Тек 54а, Ков 52а, Пап 55, Бог 53.

³⁶ СС, састав, I, гл.1, Студ С MS. О казни каменовањем у Црној Гори у XVIII веку, видети: А. Соловјев, *Студије из историје нашег народног права у XVIII веку*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Нова серија, св. II, Сарајево 1947, 207 – 240, 222 – 224.

³⁷ А. Соловјев, *Законодавство*, 195. Остаје за каснију анализу да се утврди да ли су редактори Јустинијановог закона заиста разликовали два кривична дела крађе из цркве, или су постојали неки други разлози због којих су унете две одредбе о крађи из цркве и у млађим рукописима смештене у различите делове законског текста.

³⁸ СС, састав I, гл. 1, Студ С, MS.

десетї дана. А ако је украо због беде, нека само надокнади шїшеїу (ф.11р). Оваква формулација изазива низ недоумица. Могуће је и да је у питању грешка, али то тек треба утврдити.

Бављење крађом као занимање. – Чл. 70 Софијског рукописа³⁹ говори о лоповима у множини, али не о наоружаним разбојничким бандама, него о групама лопова који су се крађом бавили у виду заната. Овакве групе лопова су се кретале по целој територији, покушавајући да избегну откривање и хватање. *Закон царски. У било којем граду они који їу украду, ако буду сиромашни, а уїврди се да су само їада украли, да бијени буду, а богати да враїи двосїруко. Ако ли дваїуїї украду, да се їроїе-раїу из месїа їога, ако ли їрїїїїї буду виђени да су се усудили ово урадиїи, да им се руке одсеку.* Извор овог члана се налази у Синтагми Матије Властара. У глави 23 К састава Потпуне синтагме предвиђа се низ одредаба о крађи и црквеног и световног карактера. Редактори Скраћене синтагме су у српској редакцији испустили црквена правила, остављајући правило Василија Великог о епитимији за лопове. У глави 8. К састава је и назив поглавља прецизан: *о їаїїбе*.⁴⁰ Прави се разлика између починиоца истог дела коме је то прва крађа, с обзиром на материјално стање, па се имућнији починилац кажњава новчаном казном у висини двоструке вредности украдене ствари, док се сиромаш кажњава телесном казном батинања. За исто дело у поврату не прави се разлика у казненом третману починиоца, па се без обзира на његово материјално стање или социјалну категорију којој припада починилац кажњава прогонством. За трећу крађу се починилац кажњава сечењем обе руке. Поређења ради, треба приметити да се и крађа стоке, по Синтагми, кажњавала по сличној градацији – први пут телесном казном батинања, други пут прогонством, трећи пут сечењем руку.⁴¹ Румунски рукопис такође има одредбу о лоповима у множини, па, ако су сиромашни (*сиромашни їадници у граду или насељу*), подлежу телесној казни батинања (*без милосїи*), а ако су богати, одређује им се да плате двоструко и да буду протерани из тога места, а ако то понове трећи пут, *їер неће да їослушаїу, да им се руке одсеку* (ф16в).

Следећи став истог члана прописује да ће бити одузето оно што је купљено од украдене робе, а пронађе се код лица окривљеног за држање крадене робе. Претпоставља се да ће оно што је одузето бити затим враћено власнику, мада се то изричито не наводи. Међутим, *цена*, односно новац који је дат за украдену ствар не враћа се купцу. У случају да је спорну ствар *куїио са обличением и не знаетї о нем оїкуда је*, што значи bona fide, без своје кривице, јер је, у ствари, преварен, купац треба да добије натраг половину издате суме за купљену ствар, а половину да *шїшеїуеїї*. Законодавац жели да уведе већи ред у склапање купопродајних послова. Стога све купце упозорава на то да морају назити шта од кога купују, да морају водити рачуна о околностима под којима купују, да је важно знати порекло

³⁹ Тек 68, Рав 70, Паш 70, Ков 70, Грб 63, Бог 76.

⁴⁰ СС, састав К, гл. 8, Студ С, МЗ.

⁴¹ СС, састав К, гл. 8, Студ С, МЗ.

ствари која се купује итд. Уколико се, из разних разлога, не би придржавали ових упозорења, купци ће и сами претрпети штету. Очигледно је да су органи власти сматрали да је посредно увођење материјалне одговорности за лакомисленог купца, и то преко претрпљене штете, добар начин за пресецање канала којима се растура крадена роба. Грбаљски рукопис у чл. 64 садржи исто решење, мада је текст јаснији и прецизније формулисан: *и шїо је нейрилично узето, а шїо куљено украдено и нађе се, шїо да се узме, а циену куљвишому не враїишїи, ако ли буде куљшо очїишо не знајући ошкүда јестї, онием шїоловину од асїриех даїишех да узме, а шїоловину да шїїешїује.*⁴² У румунском рукопису се тражи изјава сведока као доказ да је купац био недужан у овој трансакцији: *Ако неко куљї сївар крадену без шїрава и власник је нађе, шїреба је одузетїи без шїлаћања цене коју је дао куљац. Али ако неко куљї сївар на очїглед неког другог и без знања да је сївар сїорна, шїреба му враїишїи шїола новца а шїола нека изгуби* (ф. 16в). Међутим, у Скраћеној синтагми се не прави таква разлика, него се све варијанте подводе под један случај куповине украдене ствари и утврђује се да купац нема право на повраћај новца датог за купљену ствар.⁴³

Ушїаја изгубљене сївари. – Чл. 71 Софијског рукописа⁴⁴ гласи овако: *Ако ко чїју изгубљену сївар нађе и увери се чїја је и затїаји од онога који је шїражи, шїакав је истїи као и лоїов, а ако нађе изгубљено и шїокаже ономе чїје је, да шїај да дар ономе који је нашао.* Овде је реч о изгубљеној ствари, па није у питању класично дело крађе. Ипак, законодавац сматра да онај ко ствар нађе и, знајући чија је, не врати је ономе ко ју је изгубио: *шїодобан е шїаїшїу* и да га тако треба казнити. Међутим, законодавац налаже власнику ствари да награди онога ко је нашао његову изгубљену ствар и уредно му је вратио: *дар да дасїи насадесому*, не прецизирајући колика би та награда требало да буде у односу на вредност ствари. Остављено је власнику ствари да о висини награде одлучи према својој савести. У румунском рукопису се оваква ситуација формулише кратко и јасно: *Ако неко нађе сївар коју је неко други изгубио и шїо буде шїорицао, једнак је лоїову. Ако неко нађе изгубљену сївар и враїишїи је ономе ко ју је изгубио, онај који ју је изгубио шїреба да да награду налазачу* (ф. 16в). Скраћена синтагма препоручује враћање ствари власнику како се утаја не би сматрала крађом, али не предвиђа награду за поштеног налазача туђе ствари.⁴⁵

Ошїимање украдене сївари од лоїова. – Закон предвиђа могућност да неко отме украдену ствар од лопова и за такав случај одређује висину награде управо према вредности ствари:⁴⁶ *Закон царски, Ако ко ошїме од лоїова или од шїлена, шїоловину себи да узме, јер је због шїога довео у ошїасностї свој живоїи.* Грбаљски рукопис има савременију терминологију: *Тко ошїме луїежсу и хаїдуку...* У румунском рукопи-

⁴² А. Соловјев, *Књига шїривилегїа*, 59.

⁴³ СС, састав К, гл.8, Студ С, МЗ.

⁴⁴ Рав 71, Тек 69, Ков 71, Паш 71, Грб 65, Бог 77.

⁴⁵ СС, састав К, гл. 8, Студ. С, МЗ.

⁴⁶ Соф 72, Рав 72, Ков 72, Тек 70, Паш 72, Грб 66, Бог 78.

су не видимо никакву битну разлику: *И ако неко одузме нешто од лопова или зликовца, онај који је покраден треба да подели ствар (са оним који је одузео од лопова), јер је тај човек ризиковао свој животи* (ф17р). Очигледно је да се свуда сматрало да је за отимање неке ствари од криминалца било потребно имати храброст и вештину, а да се при томе ризиковао живот. Морао је постојати озбиљан разлог да би се неко упустио у такву авантуру. Велика вредност отете ствари и законом обезбеђена висина награде у износу половине те вредности, могли су бити управо ти потребни мотиви. Важан детаљ у српској редакцији је и то што закон обезбеђује право поделе ствари особи која је ту ствар и отела од лопова, па не треба чекати да то уради власник ствари. У Скраћеној синтагми⁴⁷ налази се одредба идентична по садржини.

Крађа у војсци. – Крађа у војсци се сматрала специфичним видом крађе, а свакако је важно приметити да се крађа оружја сматрала лакшим обликом те специфичне крађе од крађе других ствари које се не наводе. Сигурно је у сложеним условима перманентног ратовања било тешко одржавати сваку врсту дисциплине. Крађе разних предмета које су војници носили са собом за време војних операција, као и ситних личних ствари неопходних на терену могле су изазвати свађе и туче. Груб начин живота и стално ношење оружја погодовали су изазивању сукоба. То је старешинама стварало додатне потешкоће, па је законодавац настојао да строгим казнама обезбеди ред. Чл. 73 Софијског рукописа⁴⁸ гласи овако: *Ако ко краде у својој војсци, ако краду оружје да бијени буду, ако ли друго ишо, да им се руке одсеку.* У тексту румунског рукописа ближе се одређује да украдена ствар мора бити вредна да би казна била тако тешка: *Ако неки војник узме или украде оружје у својој војсци, треба да буде избациан, ако украде вредне ствари, да му се одсеку руке* (ф17р). У Скраћеној синтагми посебно се предвиђа крађа коња и крађа оружја, па док се за крађу оружја предвиђа казна батинања, крађа коња се санкционише сечењем руку.⁴⁹

Лопови и разбојници. – Чл. 74 Софијског рукописа⁵⁰ се односи и на разбојнике: *Лопови и разбојници да се муче на њом месту на коме су сагрешили, да и други виде и да се ућлаше.* Скраћена Синтагма⁵¹ има сличну садржину. У румунском рукопису нема битних разлика. То су све одредбе општег карактера које имају за циљ генералну превенцију (ф.17р). Професионални лопови и разбојници били су велико друштвено зло у целој средњовековној Европи. Такве врсте кривичних дела биле су изузете из надлежности патримонијалних судова. Држава се стално борила да сузбије разбојништво, а законски прописи су обилovali суровим телесним казнама. Кривично гоњење се вршило *ex officio*, без чекања на приватну тужбу

⁴⁷ СС, К састав, гл.8.. Студ С, МЗ.

⁴⁸ Рав 73, Тек 71а, Ков 73, Паш 73, Грб 67, Бог 79.

⁴⁹ СС, К састав, гл. 8, Студ С, МЗ.

⁵⁰ Рав 74, Тек 71.б, Ков 74, Паш 74, Грб 68, Бог 80.

⁵¹ СС, К састав, гл. 8. Студ С, МЗ.

општењене стране. Проглашаване су изузетне мере током *inquisitio terrae generalis*, па су на посебну одговорност позиване старешине села, представници локалних органа власти, господари по градовима и угроженим областима. Ухваћени кривци су подвргавани разним мучењима, ослепљивању, а у лакшим случајевима прогонству. Уз телесне казне или уз смртну казну, изрицана је често и имовинска казна конфискације целокупне имовине, што је посебно погађало породицу осуђеника. Како би окривљени био лакше ухваћен, предвиђена је колективна одговорност села за скривање разбојника. У таквом случају је могла бити изречена посебно тешка казна *расијања*, односно расељавања села. Страшни призори извршења казни над разбојницима одвијали су се јавно, обично у унапред објављено време. Томе је присуствовало локално становништво, а некада су људи путовали у други део земље да би видели погубљење чувених разбојника. Државни великодостојници су поступали у складу с тадашњим правним схватањима, трудећи се да смање број тешких кривичних дела и да одврате потенцијалне починиоце кривичних дела од њихових намера.⁵² Криминолошка истраживања су показала да високе и драстичне казне нису значајније утицале на смањење броја кривичних дела. Савремена теорија утврђује да се корени криминалног понашања налазе пре свега у условима живота и у друштвеној патологији, па тек онда и у самом појединцу. Ефикасан начин борбе против криминала и систем генералне превенције су све сложенији, а укупни резултати су ипак мали, јер је криминално понашање и данас у порасту.

Посебно кривично дело, за које се починилац кажњава као разбојник, предвиђено је у чл. 75 Софијског рукописа и гласи овако: *О онима који секу лозу или њлодно дрвеће. Ако ко сече лозу или маслине или друго воће, да буде мучен као разбојник.*⁵³ У румунском рукопису се у тексту истиче и мотив: *Они који из мржње или осветље ишчупају лозу или исеку њлодносно дрвеће да буду мучени као разбојници* (Ф17р). У рукописима српске варијанте редактори се не упуштају у могуће мотиве починиоца, па је довољно објективно утврдити личну кривицу онога ко је посекао лозу у туђем виноград или дрво у туђем воћњаку. Но, ова разлика не мора са собом обавезно носити закључак да је према румунској варијанти у пракси било неопходно доказати да је постојала мржња или освета. Таква формулација више личи на додатно објашњење, које је можда наметнуто правним искуством. Казна је веома тешка, али треба имати у виду да је аграрна технологија средњег века подразумевала веома велики труд, са не увек извесним исходом, у гајењу винове лозе и у подизању и одржавању воћњака. Да би се такав труд охрабривао и да би се плодно земљиште користило за одгајање вишегодишњих биљних култура, морала се, поред осталог, стварати и правна сигурност. Заstraшивање суровим казнама је примењивано управо да би се постигла таква сигурност. Скраћена Синтагма не садржи битне разлике у третирању овог кривичног дела.⁵⁴

⁵² Лексикон српског средњег века, *Разбојничийво*, 611-612; Т. Тарановски, *Историја кривичног права*, 95-96; А. Соловјев, *Законик*, 293-297, 303-306.

⁵³ Рав 75, Ков 75, Тек 72, Паш 75, Грб 69, Бог 81.

⁵⁴ СС, К састав, гл.8. Студ С, МЗ.

Крађа из гробова. – Софијски рукопис у чл. 76⁵⁵ има одредбу о једној специфичној врсти крађе, а то је крађа из гробова. Предвиђено је неколико ситуација – ако неко полази у такву крађу са оружјем, биће кажњен тешком казном: да се мучи и смрћу да умрејџ, а ако пође без оружја, казна је знатно лакша: *да се зајвору у џамницу или да копа руду*. Даље се прети да ће се одсећи руке онемо ко би мртвог свлацио. Вероватно су богатији људи сахрањивани у скупоценијој одећи и са накитом, па су били изложени плачки и после смрти. У истом члану, у неколико прецизираних одредаба забрањује се преношење мртвих. Свако преношење је претходно морало бити одобрено од стране надлежних. Гробља су у хришћанским земљама била под посебном заштитом, па се у закону објашњава да је онај који узме неку ствар из гроба *йодобан џаџу церковном*. Постојао је и лакши облик ове врсте крађе и састојао се у узимању неког предмета са површине гроба. Лопов који би са гроба узео камен или стуб или нешто друго, кажњаван је високом новчаном казном, која је износила 20 литара злата. У другим рукописима нема неких значајнијих измена и цео текст је, у ствари заснован на ономе што је за такве случајеве већ било предвиђено у Скраћеној Синтагми.⁵⁶ Румунски рукопис (ф17в) прописује исто кривично дело које је описано у рукописима српске редакције и нема битних разлика у односу на Скраћену Синтагму.

У даљем раду на овој теми биће неопходно прегледати све сачуване рукописе Јустинијановог закона и добијени материјал упоредити са подацима које нам о крађи пружају други српски и византијски правни извори. Тако ће се добити потпунија слика о месту овог кривичног дела у кривичном праву средњовековне Србије и о начинима његовог сузбијања. Свакако, опет остаје једна празнина коју је немогуће попунити, а то је недостатак довољног броја релевантних пресуда које би биле чврст ослонац за реконструкцију примене ових правних норми.

Biljana MARKOVIĆ

THE CRIMINAL OFFENCE OF THEFT IN SOME SERBIAN MONUMENTS OF BYZANTINE ORIGIN

Summary

The paper analyses fifteen transcripts (dating from the 15th to 18th century) of the Justinian Law, a compilation of Byzantine origin incorporated in the codex of medieval legal and religious manuscripts. The important parts of the codex are the Code of Tsar Stefan Dusan and the Syntagma of Matija Vlastar, which together with the

⁵⁵ Рав 76, Тек 73, Ков 76, Пап 76, Грб 73, Бог 82.

⁵⁶ СС, Т састав, гл.2. Студ С, МЕ. У Потпуној Синтагми се одредбе о непоштовању и обесвећењу гробова налазе у Т саставу, гл.2.: Περὶ τὰ φης и Т састав, гл. 10: Περὶ τοῦ βουρῶνον. Редактори су у Скраћеној Синтагми сложили одредбе у једно поглавље. Т, 2, са основним називом: О гроборителјехѠ.

Justinian Law make the codex of Serbian and Byzantine law. The analysis included six older transcripts – Athos, Chilandar, Bistrica, Prizren, Baranja, Hodoš, as well as the specific Rakovac transcript, and seven more recent transcripts – Sophia, Ravanica, Tekelija, Kovilj, Paštrovići, Grbalj, Bogišić and one Romanian from the 18th century. In the older transcripts the criminal offence of theft is determined only in Article 28 and it referred to the theft from church. The later transcripts refer to the criminal offence of theft in 14 articles, and according to the numbering of the transcript of Sophia, those are articles 8-10, 29, 35-36, 52, 70-76. The provisions of these articles envisage sanctions for various types of this offence, such as theft of things from church, theft of farming products, theft in extraordinary circumstances, common theft, engaging in theft as a profession, keeping of a lost thing as equal to theft, theft in the army and theft from graves. The law also envisages the possibility of seizing the stolen thing from the thief and a reward for that. It includes a general provision intended as a general deterrent, which states that *thieves shall be tortured at the place of wrongdoing so that others could see it and be frightened*. The source of such legal provisions can be found in The Syntagm of Matija Vlastar, The Farmer's Law and Eclogue. The Serbian version and the Byzantine original differ as regards some legal provisions. The Romanian transcript is similar to the Serbian version and contains the same types of theft, but also deviates somewhat from both the Byzantine and Serbian versions. It is obvious that Byzantine legal influence was present in the Balkan countries and that their legislature was to some extent based on the Byzantine law of different times. Also, the transcribers took into account different circumstances in these countries and tried to adjust the legal provisions to the country for which this compilation of law was intended.